

Maddenin Evrimi ve Diyalektik (VI)

İçeriği Yazan: [Mehmet ÇAĞIRICI](#) [1] Zaman: Salı, 07/05/2013 - 13:51

Referans İçerik: [Maddenin Evrimi ve Diyalektik \(I\)](#) [2]

Referans İçerik: [Maddenin Evrimi ve Diyalektik \(II\)](#) [3]

Referans İçerik: [Maddenin Evrimi ve Diyalektik \(III\)](#) [4]

Referans İçerik: [Maddenin Evrimi ve Diyalektik \(IV\)](#) [5]

Referans İçerik: [Maddenin Evrimi ve Diyalektik \(V\)](#) [6]

Yazar Bloğuna Ekle: Yazarlar Bloğunda Görünmesin

Materyalist Diyalektik; maddi dünyada varlıklarını geçici olarak sürdüren sonsuz çeşitte ve sonsuz sayıda olan nesnelerin, olgu ve olayların, süreçlerin **karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğini**; çünkü bütün bu nesnel olgu, olay ve süreçlerin **birbirleriyle doğrudan veya dolaylı ilişki içinde olduğu** görüşünü savunur. Yine Materyalist Diyalektik; sonsuz sayıda olan bu ilişkileri, ilişkilerin ana karakterlerini temel alarak onları belli başlı gruplara ayırır, onları **kategorize** eder ve onları **belli kavramlarla** ifade eder. Kategorileştirme yönteminin ana özelliği ise; diyalektik ilişkilerin genellikle **iki yönlü, iki kutuplu, iki taraflı** olması, bütün ilişkilerde **determinizm** (belirlenimcilik) yani bir yönün diğer yönü belirlemesi kuralının geçerli olması ve nihayet yönlerin, kutupların, tarafların birbirleriyle **çelişkili bir ilişki** içinde olmalarıdır.

Geçen bölümde bu kategorik diyalektik ilişkilerden Özel-Genel, Neden-Sonuç ve Zorunluluk-Rastlantı ilişkilerini ele almıştık. Bu son bölümde ise Olanak-Gerçeklik, İçerik-Biçim ve Öz-Görüntü ilişkilerine yakından bakmaya çalışacağız.

Olanak ve Gerçeklik ilişkisi: Diyalektiğin **Olanak ve Gerçeklik ilişkisi**, belli amaçlara yönelik insanlığın toplumsal eylemleri için büyük önem taşımaktadır. Çünkü insan; bir özne olarak, yani kendi toplumsal varlığını bilinçli ve **önceden belirlenmiş** bir hedefe yönelik eylemler biçiminde üreten bir toplumsal varlık olarak, bu alanda neyi yapabileceğini, neyi yapamayacağını da çok iyi bilmesi gerekiyor. Dolayısı ile diyalektiğin **Olanak ve Gerçeklik ilişkisini** doğru anlamak ve bir yöntem olarak plan ve program hazırlamada kullanmak; insana, eylemlerinde, uygulamalarında, kısaca pratikte büyük yardımı olmaktadır.

Olanak (İmkân) kavramı, bir nesnel olgu, olay ve sürecin **iç gelişim eğilimini** ifade eden bir sözcüktür. İç gelişim eğiliminden kast edilen ise süreçlerin gelişimini belli yönde **harekete geçiren**, uygun ve geçerli, olumlu veya olumsuz bütün **etkenlerin** bir arada bulunan **özellikleridir**. Bu anlamda **olanak** bir süreç içinde sadece **öznel**(sübjektif bir istek veya arzu edilen) bir öge değil, tam tersine süreçler içinde filizlenen ve yeşeren reel olarak var olan unsurlar ve bu unsurların gelişen ve

değişen özellikleridir.

Bu ilişkide geçen "**Gerçeklik**" (Hakikat) terimi ise, iki bağlamda ele alınarak değerlendirilmelidir. Gerçeklik; bir anlamıyla doğa, toplum, kısaca bu dünyada **var oluşun tamamı** iken, bu ilişkide geçerli olan **diğer anlamı**, somut ve belli olay ve süreçlerin **gerçekleşen olanaklarıdır**.

Gerçekliğin Olanak ile ilişkisi o halde iki yönlü bir özellik taşımaktadır. Yani bir olanak ya gerçekleşebilir veya gerçekleşemezdir. Olanak bağlamında **gerçeklik** o halde, bir olay veya sürecin somut ve belirli var olan **reel durumudur**.

Her var olan **reel durum** elbette, zaman bakımından kendisinin oluşumundan **önceki olanakların** bir ürünüdür. Dikkat edilirse, Olanak ile Gerçeklik arasındaki bağ bir **gelişim aşamasının** ifadesidir. Belli olanakların belli bir gerçekliği doğurması için, her iki unsurun da içinde bulunduğu ortamın ve koşulların buna uygun olması gerekir. Olanakla Gerçeklik arasındaki **fark** bir **zaman** meselesidir. Olanak, gerçeklikten önce vardır. Olanakların gerçekleşmesi ise ilerde, gelecektedir.

Olanakların gerçekleşmesinde büyük rol oynayan unsur, içinde bulunulan **somut reel koşullardır**. Eğer bir olanak gerçekleşmesi için **uygun koşullara** sahip olursa, bu durumda bu olanağa **reel olanak** denir. Buna karşılık nesnel ve zorunluluk yasallığı gereği bir olanağın **teorik** olarak gerçekleşmesi gerekirken, fakat bu olanağın gerçekleşmesinde koşulların yeterince uygun olmaması durumunda ise bu olanağa **soyut (teorik) olanak** denir. Yine var olan reel koşullara bağlı olarak bir olanağın gerçekleşme ihtimali çeşitli kademede olabilir. Bazıları, **büyük bir ihtimalle** gerçekleşebileceği gibi, diğer bazıları ise **zayıf bir ihtimal** derecesinde gerçekleşebilir.

Olanaklar, somut reel duruma ve koşullara bağlı olarak tek veya çok çeşitli olabilir. Çeşitli ve değişik olanaklar bir tek gerçeği oluşturabildiği gibi, gerçekliğe gebe tek bir olanakta olabilir.

Olanak ve Gerçekliğin diyalektik ilişkisi demek bu iki kavramla ifade edilen olguları ne birbiriyle karıştırmak, ne de birbirlerinden ayrı düşünmek demektir. Ayrıca zaman içinde doğa ve toplumdaki gelişim sürecinde olanaklar, gerçekliğe dönüştüğü gibi; bir sonraki aşamada bu gerçekler bu defa gelecek aşama için olanak durumuna düşerler. Yani zamanla olanaklar gerçekleşir, gerçekler ise diğer başka süreçler için olanaklar haline gelirler.

Diyalektiğin Olanak ve Gerçek ilişkisi, hem doğada ve hem e toplumda geçerli nesnel bir ilişkidir. Aradaki **fark**; her diyalektik yasa ve ilişkide olduğu gibi, bu ilişki de doğada **her zaman spontane**, yani kör yasalarla kendiliğinden gerçekleşir. Oysa diyalektik yasalar ve kategorik ilişkiler toplumda da spontane gerçekleşebileceği gibi, fakat aynı zamanda da insanların **bilinçli eylemleriyle** de gerçekleşebilirler.

Örneğin emperyalizme bağımlı, emperyalizmin baskısı, cenderesi ve BOP ile bölünme tehdidi altında olan ülkemiz Türkiye’de; antiemperyalist güçlerin, emperyalizmin bu planlarını boşa çıkarma **olanakları** vardır. Bu **olanakların gerçekliğe dönüşmesi**; yani BOP ’un boşa çıkarılması, terörün kökünün kazanması, tam bağımsız bir Türkiye’nin yaratılması için, günümüz siyasi koşullarının ve siyasi durumun antiemperyalist güçlerin **lehine** değişmesine, antiemperyalist güçlerin daha da güçlenmelerine bağlıdır. Bu bağlamda antiemperyalist güçlerin yapması gereken ise; muhalif güçlerin **dağınıklığını gidermek için birleşmek**, basın ve **medyanın gerici güçlerin kontrolü altında olması** nedeniyle birleşik ve örgütlü bir biçimde doğrudan halkın ayağına gidip onu örgütlemektir. Eğer **mücadele koşulları** bu biçimde düzeltilebilirse, o zaman yukarıda sıraladığımız antiemperyalist olanaklar gerçeklik haline gelir, emperyalizm Türkiye’den ve bölgemizden çekilmek zorunda kalır.

İçerik-Biçim ilişkisi; İçerik ve biçim ilişkisi; aslında bir nesnenin, olgu ve sürecin, tıpkı bir madalyanın iki yüzü gibi, iki karakteristik özelliğidirler. Her nesne veya süreç mutlaka bu iki özelliğinin birliği içinde algılanmalı ve kavranmalıdır. Özellikle toplumsal olgu, olay ve süreçlerde bu ilişki toplumun bilinçli gelişimini yönlendirmede büyük rol oynar.

İçerik (Muhteva) kategorisi veya kavramı, bir nesnenin veya sürecin **iç öğelerinin**, taraflarının, bileşenlerinin, iç çelişkilerinin, eğilimlerinin, özelliklerinin vs. tamamını ifade eder. Buna karşılık **Biçim** (Şekil) kavramı ise bu nesne ve sürecin **içeriğini** oluşturan öğelerinin, taraflarının,

bileşenlerinin **kendilerine özgü bağlantılarını, örgütlenme ve birleşme tarzlarını** ifade eden bir terimdir. Biçim, büyük ölçüde içeriğine bağlı olmak koşuluyla belli koşullar altında belli değişik tarzlara bürünebilir.

Kısaca **İçerik ve Biçim**, bir nesnede veya bir süreçte ayrılmaz bir bütündür; ancak bir nesne veya süreç bu iki temel yönüyle **birlikte** bir bütün olarak algılandığında doğru anlaşılabilir. Doğadaki anorganik nesnelerin yapısındaki yapı taşları olan atom ve moleküllerinin birbirleriyle olan bağlantıları ile canlı varlıklarda iç organların, dokuların birbirleriyle olan ilişkileri ve bağlantıları ile toplumda sosyal sınıf ve tabakaların birbirleriyle olan çelişkili toplumsal münasebetleri ile kısaca, evrendeki tüm maddi ve nesnel varlık ve süreçler, **iç yapısal ve işlevsel özellikleriyle somut bir biçimde** karşımıza çıkmaktadırlar.

İçerik ve biçim arasındaki diyalektik ilişkiye verilebilecek en klasik örnek, toplumun **üretim tarzıdır**(feodalizm, kapitalizm, sosyalizm vs. gibi). Bir toplumun üretim tarzı, bir bütün olarak iki yönden oluşur: **İçerik** olarak **üretici güçler**; **biçim** olarak **üretim ilişkileri**! Örneğin kapitalizmde ana üretici güç olan işçi sınıfı, **toplumsal** bir karakter kazanmıştır. Yani işçiler ne üretirlerse üretsinler, toplu halde belli bir iş bölümü içinde birlikte üretirler. Kısaca kapitalizmin **içeriği** işçi sınıfı, **toplumsal** bir güçtür. Buna karşılık **kapitalist üretim ilişkileri**, üretim araçlarındaki **özel mülkiyet** temelinde **bireysel ve özeldir**. Yani sermayedar kendi özel işletmesinde binlerce işçi çalıştırır; onların ücret ve maaşlarından fazla yarattığı değerlere kâr adı altında **özel** olarak el kor. Kısaca kapitalizmde toplumsal üretilen değerler özel ve bireysel olarak paylaşılır. İçerik-Biçim ilişkisi bağlamında; kapitalizmin **içeriği** olan emeğin **toplumsal** karakteri ile kapitalizmin üretim biçimi olan **üretim araçlarındaki özel mülkiyet** arasında var olan bu **nesnel çelişki**, gün yüzüne somut olarak emek-sermaye arasındaki sınıf mücadelesi **biçiminde** yansır.

Biçim ve içerik karşılıklı olarak, hem birbirine bağımlı hem de çelişkilidir. İki tarafın arasındaki çelişkinin kaynağı; her iki tarafın da **değişmesidir**. Fakat bu değişme sürecinin her iki tarafta **farklı hızda ve farklı zamanlarda, farklı nitelikte** olmasıdır. Bir nesne veya süreçte **değişim**, biçimden önce **içerikte başlar**. Bir nesne veya sürecin iç bileşenlerinde başlayan değişim ve gelişim süreci karşısında o nesne veya sürecin biçimi, görece olarak oldukça değişmez, yerleşmiş ve oturmuş, istikrarlı ve sabit bir görünüm sunar. Ancak o nesne ve sürecin dinamik olan ve hızla gelişen içeriği, zamanla o nesne ve sürecin biçimini de kendisine uygun hale getirecek şekilde değiştirme mücadelesi vererek değiştirir. Görülüyor ki **hız, zaman, nitelik** bakımından **farklı gelişim** gösteren içerik ile biçim arasında ortaya çıkan bu çelişkiyi, yine o nesne ve sürecin **içeriği çözmektedir**. Bu çözüm sürecinde dışardan etki eden unsurlar olabilir. Dış etkiler sürecin işlemlerini, çözüm sürecini hızlandırabilirler veya yavaşlatabilirler.

Elbette içerik; bu çelişkinin çözümünde kendisine öyle **rastgele** yeni bir biçim **değil**, tam tersine o içeriğin sahip olduğu **olanaklar** çerçevesinde, kendi niteliğine ve gelişimine, evrimine **en uygun olan**, bir anlamda **zorunlu** olan **biçimi** seçer.

Yukarıdaki bu saptamadan asla bir nesne ve sürecin biçiminin pasif ve yüzeysel bir öge olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Biçim de, içerik kadar olmasa da, yine de bir nesne ve sürecin gelişiminde ve evriminde önemli işlevsel rol oynar. Burada gelişim ve evrim açısından önemli olan ana faktör, içerik ile biçim arasında çelişkiden çok **uyum** olup olmamasıdır. Yani eğer biçim içeriğin yapısına, iç ilişki ve örgütlenmesine **uygun bir koşul ve ortam** hazırlıyorsa işte o zaman o nesne veya süreç tam gaz bir gelişim ve evrim durumundadır.

Diyalektiğin **İçerik-Biçim kategorik ilişkisinin** toplumdaki karşılığı; toplumun somut **biçimi** olan **üretim ilişkilerinin niteliğinin** toplumun **içeriği** olan üretici **güçlerin niteliğine** çelişmemesi, yani her iki tarafında uyum içinde **aynı nitelikte** olmaları durumudur. Eğer bu iki kategori arasında bir çelişki varsa, o zaman bu çelişkinin çözümünün **yönü**, içeriğin biçime uyum sağlaması biçiminde **değildir ve olamaz da!** Çünkü toplumun içeriği olan üretici güçler, toplumun düzeni henüz değişmeden daha önceden **gelişen ve serpilen dinamik güçler** olarak, yeni bir toplumsal biçime ihtiyaç duyarlar ve bunun için mücadele ederler. Buna karşılık, toplumun muhafazakâr ve gerici güçleri ise var olan toplumsal biçimi yani toplumsal düzeni korumaya çalışırlar. Sonuç ta devrimci ve dinamik sosyal güçler, muhafazakâr güçleri mücadelede yenerek topluma kendilerine, gelişim ve ilerlemelerine uygun **toplumsal biçimi** kabul ettirirler.

Kapitalizmde gelişen ve serpilen en dinamik ve en devrimci sınıf, işçi sınıfıdır. Buna karşılık muhafazakâr ve gerici olan sınıf, sermaye sınıfıdır. Çağımızda sermaye sınıfının toplumsal konumu, somut ülkelere göre farklıdır. Emperyalist-kapitalist sistemin **merkez** ülkelerinde (ABD, Almanya vs.) egemen sermaye sınıfı, emperyalist çıkarlar ve tutkular taşıyan tekeli finans kapitalidir. Buna karşılık sistemin **emperyalist merkezine bağımlı çevre ülkelerinde** (Türkiye gibi) ise **tekeli, holdingci işbirlikçi büyük sermayedir**. Bu ülkelerde, merkez veya çevre fark etmez; **içerik** olarak, **toplumsal** üretim yapan işçi sınıfının emeğini; **biçim** olarak, üretim araçlarındaki özel mülkiyet ayrıcalığından dolayı, sermaye sınıfı **özel ve bireysel** olarak sahiplenmektedir. Yani kapitalizmde **toplumsal nitelikli emek** ile **özel nitelikli paylaşım** arasında bir **nesnel çelişki** vardır.

Kapitalist içerikten doğan bu temel çelişkinin **yanında**, emperyalist-kapitalist **dünya sistemi** içinde merkez ile çevre arasında **başat önemde** keskin bir başka çelişki daha vardır. Bu çelişki ise bağımlı ulusların sadece işçilerinin emeğinin emperyalist merkez tarafından sömürülmesi ile değil, ayrıca bu ulusların yer altı yerüstü zenginliklerinin, pazarlarının vs. da tümüyle sömürülmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile bağımlı ulusun gelişim ve ilerlemesi; bu ulusun, emperyalist sömürü ve baskıdan oluşan bu ilişkiden kurtulması ve bağımsızlaşmasıyla olanaklıdır. Çevre ulusun emperyalizmden **bağımsızlığı**, aynı zamanda bu ulus içi emek-sermaye arasındaki çelişkinin emekten yana çözümüne de olağanüstü uygun koşullar yaratacaktır. Yani **tam bağımsızlık**; emeğin sosyal kurtuluşunun da, sosyalizmin de **önünü açacaktır**.

Öz- Görüntü ilişkisi: Maddi nesnelerin, olgu, olay ve süreçlerin bir görünen yüzü bir de görünmeyen tarafları vardır. Daha doğrusu nesne ve süreçlerin **yüzeyde** olan bazı özellikleri insanın duyu organları tarafından algılanabilir; fakat bazı diğer, **derinliklerde** yatan, çoğu zaman maddenin niteliğini belirleyen en önemli özellikleri ise insanın duyu organları tarafından **algılanamazlar**.

Öz (Esas) kavramı, bir nesne veya sürecin niteliğini belirlemede önemli rol oynayan, oldukça sabit, sağlam ve istikrarlı olan, o maddi nesne veya sürecin varlığına temel olan özelliklerin tamamını ifade eden bir sözcüktür. Öz, bir nesne veya sürecin kendine has niteliği var oldukça, varlığı da zorunlu olan, göreceli olarak oldukça değişmeyen, genel, temelli ve zorunlu olan bileşenlerinin ve tarafların birliğidir. Bir sistemin veya sürecin özünü anlamak demek, o sistemin ve sürecin iç bağlantılarını, ilişkilerini, gelişim moment ve eğilimlerini de anlamak demektir. Felsefi anlamdaki **yasa**, büyük ölçüde bir nesne veya süreçle sınırlandırıldığında, **öz kavramı** ile eş anlamı taşıyabilecek bir kavramdır. Bu nedenle bir sistem veya sürecin **özünü** anlamak demek, o sistem veya sürecin temel iç işleyiş **yasallığını** tanımak demektir.

Görüntü (Tezahür) kavramı; **öz** kavramı ile ilintili olarak, bir nesne, olgu, olay, sistem veya sürecin **dış** özelliklerinin tamamını anlatan, onların **özünün dışı, yüzeye yansıyan biçimini** ifade eden bir kavramdır. Bir nesne veya sürecin dış görünüşü öze göre daha hareketli ve değişkendir. Öz oldukça göreceli olarak sabit, sağlam, zorunlu bir yapıya sahip iken, **Görünüş** veya Görüntü daha çok bireysel, değişken ve rastlantısal özelliklere sahiptir.

Özün gerekli olarak sabit ve değişmezliğinden bahsediyorsak eğer, bu asla mutlak anlamda değildir. Tam tersine elbette öz de değişmektedir, ancak görünüşe göre oldukça yavaş ve ender olarak değişmektedir. Ancak özdeki değişimler görünüşe göre çok daha köklü ve temellidir.

Maddi dünyada hiçbir nesne, sistem veya süreç ne özsüz ne de görüntüsüz olabilir.

Öz ile Görüntü arasında canlı bir **bağlantı** vardır. Öz ve görünüş te tıpkı bir madeni paranın iki yüzü gibi asla birbirlerinden ayrı düşünülemez. Bazı durumlarda, özle görünüş arasında farklılıkların veya çelişkilerin olduğu da bir gerçektir; çünkü özü belirleyen bir takım derindeki temel özellikler yüzeyde yansımalarıyla, insan bilgisi ve zekâsının analiz yeteneği ile de bu özellikler yeterince anlaşılmaya veya görülmeye bilir.

Gerçekte bilimin ana görevi de zaten, Nesne ve süreçlerdeki özle görünüş arasındaki bu çelişkili durumu açıklamaktır. Bilimin amacı; araştırma, gözlemlleme, deneme ve özellikle de insanlara özgü olan analiz ve soyut düşünme yeteneği ile maddi nesnelerin, olgu ve olayların, sistem ve süreçlerin görünüşlerinin altında ve derinde yatan özünü, esasını anlamak ve öğrenmektir.

Öz ile Görünüş arasındaki **çelişkili** ilişkiye en güzel örnek; hemen hemen herkesin yakından bildiği

dünya ile güneş arasındaki ilişkidir.

Herkesin hemen her gün yaşadığı, gözlem yaptığı **görüntü**, güneşin doğudan doğuşu, gün boyu yükselişi ve akşamleyin batıdan batışıdır. Bu görünüşe göre güneş, içinde yaşadığımız dünyanın etrafında dönmektedir. Hâlbuki bilimin kanıtladığı gerçek ise bu görünüşün tam tersidir. Bilim bize; güneşin dünyanın etrafında değil, tam tersine dünyamızın güneşin etrafında döndüğünü kanıtlamaktadır. Güneş ile dünya arasındaki bu ilişkinin özünü bilim, insanın bilgi birikimi ve özellikle analiz ve soyut düşünce yeteneği sayesinde, insan bilincini aldatan bu görünüşüne rağmen aydınlatmaktadır.

Bu nedenle her bilimin asli görevi; olgu, olay ve süreçlerin insanı aldatan görüntülerinin arkasında yatan özünü aydınlatmaktır.

Bu yazı dizisine son vermeden önce bir hususa dikkat çekmekte yarar var. Aslında diyalektiğin konusu bizim burada sunduğumuzdan çok daha geniştir. Örneğin diyalektiğin Madde ile Bilinç ilişkisi başlığı altında; Bilginin Kaynağı; Bilginin Ne Zaman Mutlak ve Tam Güvenilir Olduğu, Ne Zaman Göreli Olduğu; Bilginin Doğruluğunun Nesnel Ölçüsü, Teori ile Pratik Arasındaki İlişki vs. gibi daha bir dizi başka alt başlıkta toplanabilecek konuları var.

Öte yandan toplumsal bilincin çeşitli biçimleri olan **siyaset, hukuk, din, ahlak, estetik, sanat** vs. gibi kavramlara biz burada hiç yer vermedik. Diyalektiğin toplumsal bilinç ve fikir dünyası ile ilgili Özne-Nesne ilişkisi, Amaç-Araç ilişkisi, Analiz-Sentez ilişkisi, Soyutlama –Somutlama ilişkisi, Teori-Pratik ilişkisi, Strateji-Taktik ilişkisi vs. gibi daha birçok diyalektik kategorilere, kavramlara, ilişkilere de pek fazla değinmedik.

Bunun nedeni; geniş ve derin konular için anlatımı sınırlı olan bir internet portalında, kendimizce çok önemli olarak saydığımız ve altı bölümde anlatmaya çalıştığımız **Nesnel(objektif) Diyalektiğin Temel Yasalarının** ve altı adetten oluşan **Kategorik İlişkilerinin** ve bu yasa ve ilişkilerde kullanılan **Kategorik Kavramların** okuyucu tarafından anlaşılmasının yeterli olacağı, kanaatidir. Çünkü bu yasalar, kategorik ilişkiler ve bu bağlamda kullanılan temel kavramlar, aşağı yukarı diyalektiğin özü, çekirdeğidirler.

Altı bölümde özetini vermeye çalıştığımız Diyalektiğin **yasalarını** ve **Kategorik ilişkileri** ve **kavramlarını** iyi öğrenen her okuyucu; gerisini kendisinin dahi düşünerek çözebileceğine, bizzat tanık olacaktır. Çünkü kalan bölümler, Öznel Diyalektiğin konularıdır; sonuçta bu konular, aşağı yukarı nesnel diyalektiğin bir yansıması, bir türevi, yani bir benzeridirler.

Mehmet ÇAĞIRICI

mehmet.cagirici@politikadergisi.com [7]

Yorumlar

- [Bilim/Kuramsal](#) [8]

Kaynak URL (04/05/2024 - 03:18 tarihinde yazdırıldı):<https://politikadergisi.com/makale/maddenin-evrimi-ve-diyalektik-vi>**Bağlantılar:**

- [1] <https://politikadergisi.com/pd-uye/mehmet-cagirici>
- [2] <https://politikadergisi.com/makale/maddenin-evrimi-ve-diyalektik-i>
- [3] <https://politikadergisi.com/makale/maddenin-evrimi-ve-diyalektik-ii>
- [4] <https://politikadergisi.com/makale/maddenin-evrimi-ve-diyalektik-iii>
- [5] <https://politikadergisi.com/makale/maddenin-evrimi-ve-diyalektik-iv>
- [6] <https://politikadergisi.com/makale/maddenin-evrimi-ve-diyalektik-v>
- [7] <mailto:mehmet.cagirici@politikadergisi.com>
- [8] <https://politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/bilimkuramsal>